

De la anticomunism de principiu la anticapitalism pragmatic: presa literară românească între 1990 și 1993

Teodora DUMITRU

Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, Academia Română
G. Călinescu Institute of Literary History and Theory, The Romanian Academy
Personal e-mail: teodoralilianadumitru@gmail.com

*From Theoretical Anti-Communism to Pragmatic Anti-Capitalism: Romanian Literary Magazines
Between 1990 and 1993*

In this paper I analyze how the literary magazines in the early years of Romanian post-communism began to update their strong anti-communist position with a series of doubts concerning capitalism. It was not about capitalism per se, which inspired a rather favorable perception, but about the austerity measures imposed after 1989 during the transition from the communist centralized market to the post-communist free market. Given its generosity toward financing the literary superstructure, the communist regime began to be reconsidered in a rather favorable light when compared to the financially decompressed post-communist present. The inherent comparison between the “generous” communism and the austere capitalism triggered an ideological tension relevant for the post-communist Romania.

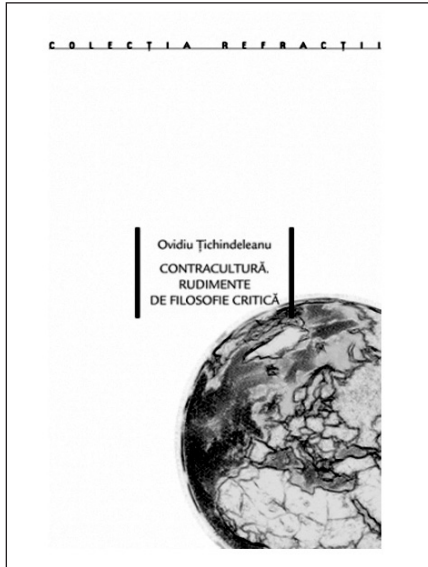
Keywords: pragmatic, literary criticism, revisionism, literary canon, communism, post-communism, capitalism, anti-capitalism

Uniți sub comunism pentru contracararea unui dușman comun, regimul ceaușist, scriitorii și criticii literari s-au reorganizat după 1989 în grupuri de interese, fiecare dintre acestea mimând mai mult sau mai puțin imunitatea la conjunctural și acțiunea în serviciul interesului național. Imediat după căderea comunismului, s-a crezut că libertatea aliată cu economia de piață înseamnă nu doar eliberare de cenzură și restricții de ordin material ori simbolic, ci și de schizoidia și de războaiele interne care-i opuseseră pe oamenii Partidului cetățenilor mai puțin aderenți la dogma oficială, angajați în proiecte (potențial) subversive sau chiar în critici manifeste la adresa regimului. În realitate, după 1989 schizoidiile

au continuat ori s-au reconfigurat, iar metehnele general umane – carierismul, corupția, oportunismul – și crearea de noi dialectici în acolada naționalism vs. cosmopolitism, conservatorism vs. progresism au continuat să genereze dispute inclusiv în viața literară, perpetuând sau recalibrând tensiuni mai vechi¹.

Cea mai vizibilă configurare de poziții o reprezintă polarizarea lumii literare post-1989 între, pe de o parte, adepții conservării canonului literar construit în comunism și a criteriilor presupuse a se fi aflat la baza constituirii acestuia și, pe de altă parte, adepții revizuirii canonului literar din comunism și a fundamentelor lui teoretice. Primii – între care pot fi numărați critici ca Eugen Simion, Valeriu Cristea, dar și lideri ai generației

1980 ca Mircea Cărtărescu, Ion Bogdan Lefter ș.a. – se revendică de la principiul autonomiei esteticului (în linia tradiției autohtone reprezentate de T. Maiorescu și E. Lovinescu), punând în prim plan reușita estetică a unei opere și subordonându-i acesteia comandamentele de ordin etic sau de altă natură. Pentru adepții revizuirii – între care voci marcante ale exilului, de la Paul Goma la Monica Lovinescu, dar și literați din țară ca Al. Cistelean, Marta Petreu, Gheorghe Grigurcu ș.a. – mai important decât primatul esteticului devin criteriul etic (implicând direct atitudinea scriitorilor față de regimul comunist, presupusul lor colaboraționism sau, dimpotrivă, curajul de a propune o formă sau alta de refuz al colaborării) și criteriul alethic (ținând de aflarea „adevărului” despre realități/ documente/ scrieri oculate de regim)².

Atât adepții revizuirii, cât și cei ai conservării canonului ante-1990 se regăsesc însă în marginile unui crez anticomunist cu valoare de axiomă – ambele tabere pretinzând că activitatea lor ante-1990 sau atitudinea față de ideologia și regimurile din România postbelică a fost, prin esență, anticomunistă, diferența dintre abordările lor ținând doar de mijloacele imaginării luptei contra regimului. Anticomunismul de principiu era, așadar, probabil singurul element pe care adepții conservării și cei ai revizuirii canonului literar post-1989 îl mai aveau în comun. Cu toții funcționau sub premisa că răul comunist a trebuit contracarat într-un fel sau altul, prin factorul estetic sau prin atitudinea etică, și că după 1989 tot ce trebuia întreprins se situa în paradigma depășirii sau ruperii de trecutul recent comunist. Totuși, acest anticomunism axiomatic, de principiu, al legatrilor canonului din comunism și ai contestatarilor acestuia începe de timpuriu să fie secundat de o critică a efectelor capitalismului real, vizibile în România chiar din primul an de postcomunism. În aburii euforiei generate de căderea regimului lui Nicolae Ceaușescu, se resimt tot mai

concret darurile otrăvite ale tranziției spre capitalism conducând spre concluzia că libertatea și democrația nu coincid necesarmente cu liberalo-capitalismul – realitate bine documentată, de altfel, în teoria și istoria politică³. Politicile de austeritate ale așa-zisei „tranziții” spre capitalism, privatizarea cu efectul ei nescontat – creșterea alarmantă a șomajului, inflația, restrângerea controlului statului asupra economiei, convertirea vechilor elite / nomenklaturiști din comunism în mari proprietari și afaceriști ai zilei⁴, invazia de mărfuri străine de slabă calitate, inclusiv în sfera literaturii, nu mai lasă loc himerelor de care mulți se lăsaseră purtați în iarna dintre 1989 și 1990. Libertatea în sine, aparent scopul ultim al tuturor demersurilor anticomuniste, ajunge după 1989 să fie tot mai mult resimțită ca o „sub-categorie a libertății de consum”, pe măsură ce gândirea de tip liberal este impusă ca „fundament apriori al oricăror politici democratice”⁵.

În acest context, revizionisții și conservatorii ajung, umăr lângă umăr, să deconstruiască imaginea idealizată a capitalismului, să conștientizeze și chiar să regrete explicit beneficiile de care, în pofda compromisurilor asociate (cenzura, controlul politic etc.), câmpul literar – autorii, critica, presa, editurile etc. – se bucurase în comunism. Chiar dacă nu se varsă explicit și imediat spre o critică a capitalismului în sine, acest nou tip de alertă sau de punere în gardă, comandată de aspectele practice ale existenței cotidiene în postcomunism⁶, e suficientă pentru a semnaliza apariția unei contradicții sau a unei tensiuni ideologice majore în câmpul tactic al moștenitorilor comunismului românesc. Astfel, dimensiunea etico-alethică a anticomuniștilor, revizionisți și conservatori deopotrivă, adică datoria de a afla și afirma *adevărul* despre perioada comunistă – *adevăr* presupus a legitima incriminarea cu mai multă forță a comunismului, concomitent cu operația simetrică de idealizare a capitalismului –, ajunge să fie subminată progresiv de o dimensiune pragmatică ilustrată de o critică a efectelor capitalismului real. În timp, aceasta va duce la o critică directă a capitalismului, mai consistentă în spațiul românesc începând cu anii 2000 și mai profesionist abordată odată cu coagularea grupului de la *CriticAtac*⁷.

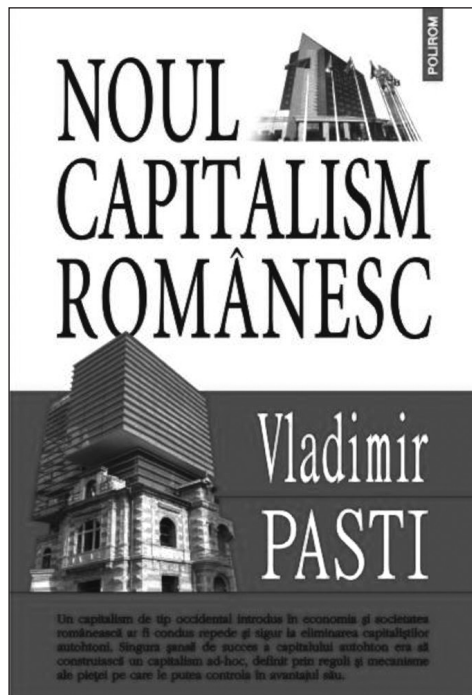
În acest tablou general al societății românești post-1989, soarta revistelor de cultură, a editurilor, a instituției criticii literare s-a arătat de timpuriu precară sub zodia economiei de piață, oferind un contrast tot mai favorabil vechiului regim. În genere, noua paradigmă economică poartă tot blamul. Taraba, se constată, a luat locul librăriilor⁸. Item exponențial al tranziției spre economia de piață, taraba e asociată și cu invazia de „colorați”, respectiv cu „bișnița”⁹ *qua* spirit antreprenorial incipient, facilitată de imigrații arabi, turci și de romi, unelte insesizabile, dar agere ale capitalului emergent¹⁰. Pentru a supraviețui, revistele de cultură sunt obligate să facă o serie întreagă de concesii,

începând cu rezervarea de pagini pentru reclame la produse mai mult sau mai puțin „culturale”. Pe acest fond, încep să fie recunoscute merite sau sesizate diferențe care pozitivăză politici duse în comunism, toate ținând de implicarea statului în finanțarea culturii. Pragmatismul castrează anticomunismul de paradă. În comunism, statul controla cultura, da, dar o și finanța, se scrie tot mai des în reviste după 1990¹¹. Se produc implorări și somații care solicită intervenția și protecția statului pentru stimularea culturii, de tipul reacției concertate lansate în primăvara lui 1991 de revistele *Vatra*, *Apostrof*, *Arca*, *Astra*, *Familia*, *Transilvania*, *Orizont* ș.a., care semnează împreună un apel *Către Guvernul și Parlamentul României*, apărut în *Vatra*, unde se semnalează „starea materială precară a tuturor revistelor de cultură, precum și indiferența factorilor de decizie ai Executivului și Legislativului privind conservarea și perpetuarea acestor reviste ca bunuri de valoare națională”. Mai realiste sau mai fanteziste, solicitările sunt de tipul: „Ministerul Culturii și Ministerul Finanțelor să recunoască statutul de instituții profesionale revistelor de cultură, artă și literatură, intrând astfel sub protecție financiară; organul legislativ să dea curs imediat tuturor inițiativelor Ministerului Culturii – SPONSORIZAREA CULTURII de către agenții economici, crearea unei BĂNCI PENTRU CULTURĂ” etc.¹² Rămase fără ecou, cel puțin pe termen scurt, solicitările se transformă în vituperării și lamentații ultimative, cu concluzia că în comunism cultura o ducea mai bine. Libertatea adusă de „tranziția” spre economia de piață se revelează a fi totuna cu „MOARTEA CULTURII ROMÂNE” – titlu de primă pagină din *Vatra*, în decembrie 1991, continuat în pagina a doua printr-un „protest”: „Nu credeam ca la nici doi ani de la Revoluție să ajungem într-un asemenea impas – umilitor pentru noi, tragic pentru soarta țării. Ne-am exprimat și înainte dezacordul față de subminarea din interior a culturii noastre datorită existenței cenzurii și iresponsabilității celor care în loc să apere cultura, o înjoseau de fapt, subordonând-o total Puterii. Acum cultura este pur și simplu abandonată”¹³. Ultima pagină e ocupată de informația: „Revista noastră își suspendă apariția până la decizia guvernului de a sprijini cultura națională!” Tot despre „[m]oartea culturii române” – laitmotiv al stării de spirit de la finele lui 1991 – scrie, pe ultima pagină a revistei *Apostrof*, în același decembrie 1991, Marta Petreu: „Izbită din plin de escaladarea prețurilor la hârtie și manoperă tipografică, boicotată de sistemul central de difuzare, cultura scrisă agonizează de doi ani: e firesc ca, în sfârșit, acum, să moară. Asistată de indiferența guvernului. A Parlamentului. A partidelor politice [...]. Ce n-a îndrăznit să facă nici Ceaușescu – să provoace falimentul Uniunii Scriitorilor și al editurilor – reușesc să provoace acum, spălându-se pe mâini, instituțiile reunite întru cinism ale originalei

noastre democrații”¹⁴. Mircea Martin opinează în aceeași gamă, cerând tratament preferențial în sfera culturii, adică și privatizare, și subvenție din partea statului: „Bine ar fi dacă, susținând cu toată convingerea procesul privatizării la noi, am reuși să menținem implicarea statului în subvenționarea culturii fără, bineînțeles, pretenția vreunui control de ordin politic sau ideologic”¹⁵. Comentând soarta culturii, aruncată după 1989 într-o „criză materială fără precedent”, Nicolae Manolescu arată și el că „[s]-au distrus instituțiile vechi comuniste care, cum-necum, funcționau. Practic, cultura era subvenționată de stat. Noi știm cu ce preț. Dar în momentul de față, statul nu o mai subvenționează, argumentând că se comportă ca un stat democratic, în care cultura nu mai este de resortul lui, ci al altor instituții”¹⁶. Artificiu retoric sau vorbe spuse la mânie, vituperările de acest tip arată de cât de puțin a fost nevoie pentru ca anticomunismul de principiu al scriitorilor și criticilor români să transforme într-o privire nostalgică asupra comunismului identificat acum cu etatismul filocultural. Cenzura, șicanele, endogamia culturală impusă de național-ceaușismul ultimului deceniu de comunism par simple deficiențe ale unui sistem perfectibil în comparație cu spectrul vidului cultural cu care amenință zorii capitalismului abia mijiți. Economia de piață, se mai constată, favorizează „prostocrația” chemată să decidă asupra valorii¹⁷, literatura comercială, degradarea prestigiului criticului literar și a literaturii în genere – un proces devenit, de altfel, familiar și altor state foste socialiste (vezi cazul Poloniei, care, după 1989, odată cu dispariția cenzurii, se confruntă cu dispariția ideii de operă „canonică” și de „grand récit”, canonul confundându-se tot mai mult cu opțiunea personală a cititorilor¹⁸). Mircea Martin rezumă bine situația,

îndeosebi în ce privește statutul criticului literar: „Însăși libertatea de expresie de care se bucură presa în genere [...] nu joacă în favoarea prestigiului criticii literare. Intruziunea politică anterioară, cenzura, teroarea creau un climat tensionat la extrem în cadrul căruia cuvântul bine măsurat al criticii avea un ecou și o autoritate ieșite din comun. Faptul însuși de a comenta favorabil o carte «cu probleme» atrăgea atenția, simpatia și respectul publicului. Prin selecția și prin judecata sa de valoare, prin strălucirea comentariului său, criticul literaturii curente putea fi atunci un director de conștiință¹⁹. Trebuie observat, în acest excurs al lui Martin, faptul că nu doar noua filozofie economică deranjează actul de cultură, dislocând habititudini și statuti considerate anterior „anormale”, *i.e.* specifice capitalismului de stat ceaușist, dar judecate acum drept „normale”, adică favorabile actului de cultură. Așadar nu doar noua filozofie economică deranjează, ci și ideea de libertate în sine, asociată ideii de democrație: în 1991, chiar „libertatea de expresie” (și nu neapărat privatizarea, inflația, șomajul etc.) se constată a fi dăunătoare „prestigiului criticii literare”. Andrei Pleșu, unul dintre primii care-și permit după 1989 să abordeze cu „cinism” ideea de democrație (o „dictatură a cantității!”), merge mai departe decretând, în plus, incompatibilitatea dintre democrație și conceptul de cultură, care ar fi unul eminamente ierarhic: „E foarte greu să-ți îngădui, la noi, în momentul față, să ai rezerve față de democrație. Eu m-am mulțumit până acum să spun că, măcar în materie de cultură, democrația nu-i o soluție – aici nu există decât elite și ierarhii, care ies din regimul propriu-zis al democrației și a impune democrația ca principiu de organizare culturală mi se pare o deviere, o neînțelegere fundamentală. Dacă e să

fim puțin cinici, democrația e o formă de dictatură a cantității²⁰.

Dacă Martin propunea pentru sfera culturii, ca tratament preferențial sau protecționist, hibridul „și privatizare, și subvenționare”, în epocă s-a vehiculat chiar iluzia că s-ar fi putut opera o izolare a culturii de restul ansamblului economic național și supranațional, prin care cultura locală (doar ea, dar de ce doar ea?) să fie lăsată să funcționeze *altfel* decât economia de piață sau *în ariergarda* acesteia, într-o desincronizare programată: „măcar să nu fi apărut graba de a aplica principiile ale economiei de piață în cultură”, scrie cu melancolie Mihai Sin²¹. O opinie similară avusese Andrei Pleșu: „La noi, trecerea abruptă la economia de piață în cultură riscă să catastrofizeze domeniul. Eu sunt de părere că domeniul culturii trebuie lăsat la urmă în acest proces rapid de reformă²².

În aceste condiții, eticul se asociază tot mai mult după 1989 cu lupta împotriva comercialului, privatizării, concurențialismului etc. – *i.e.* cu lupta împotriva efectelor capitalismului și, în timp, chiar ca capitalismului în sine –, și tot mai puțin cu vechiul front anticomunist. Funcția eticului va dobândi, treptat, o nouă valență: dacă înainte de 1989 și în primul an de postcomunism etică era împotrivirea globală și fără rezerve față de comunism, după 1990 etică va deveni mai curând reacțiunea față de capitalism sau îmblânzirea lui prin orientarea către o gândire de stânga. Faptul e expus clar de Mircea Dinescu, unul dintre cei mai transparenți critici ai ceaușismului ultim, care la nici patru ani de la căderea comunismului, „prevede” apariția unor mișcări de stradă cu caracter de stânga: „Mie mi-ar fi plăcut ca Iliescu să-și amintească puțin că a fost comunist și, eventual, ceea ce ar mai fi rămas cât de cât credibil din utopia aia sinistă numită comunism să-l determine să gândească și la cartierele muncitorești și la biata intelectualitate marginalizată. Eu prevăd peste un an de zile demonstrații studentești de stânga. Toate lozincile anticomuniste de anul trecut se vor transforma [...] în lozinci anticapitaliste²³. Comunismul este, în continuare, desemnat drept o „utopie sinistă”, însă, așa cum alți intelectuali reevaluează pozitiv politicile culturale din comunism sau pur și simplu realități de atunci care, în mod programatic sau nu, avuseseră un impact benefic asupra culturii, și discursul lui Dinescu pare să scoată în evidență mai curând doza de „credibil” din proiectul comunist de societate.

O poziție relativizantă, de moderare a fuleului anticapitalist al primilor ani de postcomunism românesc aduce Sorin Alexandrescu, al cărui discurs caută să integreze situația locală curentă într-o privire istorică mai largă: „nu cred că în alte țări și în alte epoci clasa capitalistă s-a născut cu metode foarte pure. Rapacitatea a existat întotdeauna. [...] dacă stai să te gândești, vechile familii care veneau din arnăuți albanezi erau pare chiar așa, cu mâinile curate? Și astăzi

le considerăm vechea aristocrație românească. Sau ducele de Sforza, la Milano, nu era un condottiere, nu era plătit, ce era așa de curat la el la început? Și până la urmă a ajuns un protector al artelor la Milano. [...] Să așteptăm, poate că cine este acum un capitalist infect, peste o sută de ani va deschide un muzeu și va fi considerat ca un părinte al neamului”²⁴. Punct de vedere echilibrat, apolinic, just, dar care, se va fi putut spune, nu ajută la plata facturilor la tipografie sau la editură, nici la conservarea vechilor librării și reviste. Tensiunea, anxietatea, privitul în urmă spre „pomenile” cu care statul gratula cultura în comunism rămân.

Anticomunismul de principiu începe, prin urmare, să coabiteze pe termen lung în rândul publiciștilor români, critici și scriitori, cu o critică a efectelor capitalismului de tip neoliberal, fenomen specific și persistent în postcomunismul românesc. Unii vor reuși să intre cu profit în schema neoliberală, devenind patroni de edituri ș.a., alții se vor regăsi în ierarhia instituțională (academie, universități, institute de cercetare etc.), însă cu toții vor dori mai multă implicare a statului în sfera culturii, cu argumentul că literatura și artele sunt, prin definiție, *naționale*, iar statul este dator să finanțeze orice susține cauza naționalului. Imaginea despre bunăstare, democrație și progres a primilor ani de postcomunism românesc reprezintă, în sumă, un hibrid care ar dori să conserve ce a fost bun (sau se constată *a posteriori* că a fost bun) în comunism, adică într-o economie de tip planificat, și să importe presupusele valențe pozitive ale capitalismului *qua* economie de piață, valențe care în România imediat postcomunistă se reduc la o serie de libertăți: libertatea de expresie, de asociere și de acțiune. Mai puțin sau deloc conștientizate sunt celelalte – majore, de altfel –, aspecte ale capitalismului: spiritul concurențial, lucrul în termeni de eficiență și eficientizare a producției în raport cu o piață de desfacere (*ergo* vandabilitatea), fundamentarea afacerii pe resurse proprii și minimizarea intervenției statului etc. Visul capitalist e asumat, în genere, din perspectiva prezumțivelor beneficii, nu și a costurilor, rareori întrezărite realist.

În concluzie, după 1989 anticomunismul cu valoare de axiomă sub care funcționează intelighenția românească, inclusiv în sfera literară, începe să fie secondat de o critică incipientă a efectelor capitalismului real, vizibile în România chiar din primul an de libertate, când condițiile de existență a revistelor, editurilor, pieței de carte etc. devin tot mai incerte. Faptul că libertatea și democrația nu coincid necesarmente cu liberalo-capitalismul ori că libertatea nu presupune cu necesitate progresul sau bunăstarea devin realități dificil de gestionat. Chiar dacă nu se varsă explicit și imediat spre o critică a capitalismului în sine, acest tip de critică e suficientă pentru a îndreptăți semnalarea apariției unei tensiuni ideologice majore în câmpul tactic al moștenitorilor comunismului

românesc.

Note:

1. Pentru panoramarea acestei stări de fapt în țări europene din fostul bloc socialist ca Ungaria și România, vezi G.M. Tâmas, *Postfascism și anticomunism*, trad. Teodora Dumitru și Attila Szigeti, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2014, și Claude Karnoouh, *Raport asupra postcomunismului*, trad. Teodora Dumitru, Suceava, Editura Alexandria, 2014.

2. Pentru o privire extinsă asupra dinamicii ideologicului în viața culturală românească post-1989, vezi Mihai Iovănel, *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2017, cap. 2, „Evoluția ideologiei”, subcap. „Polarități politice”, 60-91. O analiză a opțiunilor și priorităților intelectualilor din primul an de postcomunism propune Ștefan Baghiu în *Procesul identitar în postcomunismul românesc: situația intelectualilor (1989-1990)*, *Transilvania*, nr. 11, 2015.

3. Vezi, de exemplu, Domenico Losurdo, *Contraistoria liberalismului* [2005], trad. Alex Cistelean, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2016. Pentru situația României post-1989, vezi Ovidiu Țichindeleanu, *Contracultură. Rudimente de filozofie critică*, Cluj-Napoca, Idea Design & Print Editură, 2016, unde se vede care arată, în plus, că promovarea în România a gândirii de tip neoliberal s-a făcut ca și cum aceasta ar fi presupus din principiu alianța cu democrația și fără o critică sau o deconstrucție avizată a experienței comuniste autohtone. Pentru receptarea moștenirii comunismului pe teren românesc, vezi și Adrian T. Sîrbu, Alexandru Polgár (coord.), *Genealogii ale postcomunismului*, Cluj-Napoca, Idea Design & Print, 2009.

4. O realitate considerată proprie fostelor state socialiste din Estul Europei, România, Serbia, Bulgaria, Rusia, spre deosebire de fostele state socialiste din Europa Centrală, unde vechile elite ar fi ratat șansa de a deveni proprietari și afaceriști în noua ordine postcomunistă – vezi în acest sens una dintre primele analize consistente asupra modului în care statele din fostul bloc socialist execută tranziția spre capitalism: Gil Eyal, Iván Szélenyi and Eleanor Townsley (eds.), *Making Capitalism Without Capitalist. The New Ruling Elite in Eastern Europe* [1998], London – New York, Verso, 2000, 168. Pentru o abordare mai aplicată a fazelor tranziției spre capitalism în România, vezi Vladimir Pasti, *România în tranziție*, București, Editura Nemira, 1995 și *Noul capitalism românesc*, Iași, Polirom, 2006. Pentru o perspectivă mai largă și totodată critică asupra capitalismului în România modernă, care surprinde și perioada postcomunistă, vezi Cornel Ban, *Dependență și dezvoltare. Economia politică a capitalismului românesc*, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2014.

5. Țichindeleanu, *op. cit.*, 133, 118. Diagnosticul lui Țichindeleanu confirmă analizele din opul clasic al lui Luc Boltanski și Ève Chiapello, *Noul spirit al capitalismului* [1999; 2011], trad. Aurelia Stoica, Iași,

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, vezi îndeosebi subcap. „Care eliberare?” (380-395), din care citez, cu referire la teza libertății resimțite ca „subcategorie a libertății de consum”: „Caracterul înșelător al eliberării promise de capitalism pe baza pieței bunurilor poate fi [...] denunțat. Se găsește, mai ales la Marx, un argument critic care va fi, până în zilele noastre, unul dintre fundamentele denunțării a ceea ce se numește, începând din anii '60, «societatea de consum» [...]: consumatorul, aparent liber, este, de fapt, în totalitate supus imperiului producției. Ceea ce consideră a fi propriile sale dorințe, emanând din voința sa autonomă ca individ singular, sunt, fără ca el să-și dea seama, produsul unei manipulări prin care ofertanții de bunuri îi subjugă imaginația. El dorește ceea ce se vrea ca el să dorească” (383-384; teza marxistă invocată aici se află în *Contribuții la critica economiei politice*, 1859). Iar în privința relației mai generale dintre capitalism și toposul „eliberării”: „capitalismul atrage la el actorii care realizează că au fost până acum oprimați, oferindu-le o anumită formă de eliberare, care disimulează noi tipuri de oprire; se poate spune deci că capitalismul «recuperează», prin acționarea unor noi modalități de control, autonomia consimțită; dar aceste noi forme de oprire se dezvăluie progresiv și devin ținta criticii, astfel încât capitalismul este obligat să-și transforme modurile de funcționare pentru a oferi o eliberare redefinită sub influența acțiunii critice. Dar «eliberarea» astfel obținută ascunde la rândul ei noi dispozitive opresive care permit, în cadrul capitalismului, o repunere sub control a procesului de acumulare. Buclele de recuperare fac deci să se succedă perioade de eliberare *prin* capitalism, apoi de eliberare *de* capitalism” (381).

6. Praxis care nutrește, de altfel, și anticomunismul autorilor români, el nefiind, în genere, fondat pe baze teoretice, ideologice sau doctrinare avizate, ci pe penuria de bunuri de primă necesitate din ultima decadă ceaușistă.

7. Pentru emergența și reconfigurarea gândirii de stânga în România după 2000, îndeosebi *via* grupul *CriticAtac*, vezi studiul lui Cornel Ban *Beyond Anticommunism. The Fragility of Class Analysis in Romania, East European Politics and Societies* and Cultures, Vol. 29 No 3, August 2015, 640-650.

8. Mircea Martin, *Vatra*, octombrie 1992, în *CVLR*, III, 475.

9. Deformare ironică a englezescului „business”, traductibilă ca afacere de mică amploare, la limita ilegalității.

10. Mihai Sin, *Vatra*, octombrie 1991, în *CVLR*, II, 491.

11. O succintă privire asupra acestei stări de fapt am propus în articolul *Scurtul drum de la libertate la liberalizare*, *Cultura*, nr. 478, 2014.

12. *Cronologia vieții literare românești. Perioada postcomunistă (CVLR)*, vol. I (1990), II (1991), III (1992), pref. Eugen Simion, coord. general Eugen Simion, coord. redacțională Bianca Burța-Cernat, redactori Paul Cernat, Lucian Chișu, Carmina Cojocaru, Teodora Dumitru, Stancu Ilin, Andrei Milca, I. Opreșan, București, Editura Muzeul Național al Literaturii Române, 2014; vol. II, 216.

13. *CLVR*, II, 552.
14. *CLVR*, II, 556.
15. *Vatra*, iunie 1991, în *CVLR*, II, 318-319.
16. *Vatra*, iulie 1992, în *CVLR*, III, 352.
17. Mircea Zăciu, *Vatra*, august 1992, în *CVLR*, III, 397.
18. Clara Royer, Petra James (dir.), *Sans faucille ni marteau. Ruptures et retours dans les littératures européennes post-communistes*, Nouvelle poétique comparatiste/ New Comparative Poetics, Bruxelles – Bern – Berlin – Frankfurt am Main – New York – Oxford – Wien, 2013, 93-94.
19. *Vatra*, iunie 1991, în *CVLR*, II, 319.
20. *Adevărul literar și artistic*, nr. 148, 1993, în *Cronologia vieții literare românești. Perioada postcomunistă*, vol. IV, (1993), coord. general Eugen Simion, ediție de Bianca Burța-Cernat, București, Editura Muzeul Național al Literaturii Române, 2015, 18.
21. *Vatra*, februarie 1992.
22. *Orizont*, 8 noiembrie 1991, în *CVLR*, II, 508.
23. *Expres magazin*, nr. 4, 1993, în *CVLR*, IV, 73.
24. *Vatra*, octombrie 1992, în *CVLR*, III, 308.

Bibliography:

- Baghiu, Ștefan, *Procesul identitar în postcomunismul românesc: situația intelectualilor (1989-1990) [The Identity Process in Romanian Post-Communism: The Situation of the Intellectuals (1989-1990)]*, *Transilvania*, nr. 11, 2015.
- Ban, Cornel, *Dependență și dezvoltare. Economia politică a capitalismului românesc [Dependence and Development. The Political Economy of Romanian Capitalism]*, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2014.
- Ban, Cornel, *Beyond Anticommunism. The Fragility of Class Analysis in Romania, East European Politics and Societies* and Cultures, Vol. 29 No 3, August 2015, 640-650.
- Boltanski Luc, Chiapello, Ève, *Noul spirit al capitalismului [The New Spirit of Capitalism]* [1999; 2011], trad. Aurelia Stoica, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015.
- Cronologia vieții literare românești. Perioada postcomunistă [The Chronology of Romanian Literary Life. Post-Communist Period]*, vol. I (1990), II (1991), III (1992), pref. Eugen Simion, coord. general Eugen Simion, coord. redacțională Bianca Burța-Cernat, redactori Paul Cernat, Lucian Chișu, Carmina Cojocaru, Teodora Dumitru, Stancu Ilin, Andrei Milca, I. Opreșan, București, Editura Muzeul Național al Literaturii Române, 2014.
- Cronologia vieții literare românești. Perioada postcomunistă [The Chronology of Romanian Literary Life. Post-Communist Period]*, vol. IV (1993), coord. general Eugen Simion, ediție de Bianca Burța-Cernat, București, Editura Muzeul Național al Literaturii Române, 2015.

- Dumitru, Teodora, *Scurtul drum de la libertate la liberalizare [The Short Road From Liberty to Liberalization]*, *Cultura*, nr. 478, 2014.
- Eyal, Gil, Szelényi Iván, and Townsley Eleanor (eds.), *Making Capitalism Without Capitalist. The New Ruling Elite in Eastern Europe*, London – New York, Verso, 1998, 2000.
- Iovănel, Mihai, *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc [The Ideologies of Literature in Romanian Post-Communism]*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2017.
- Karnoouh, Claude, *Raport asupra postcomunismului [Report on Post-Communism]*, trad. Teodora Dumitru, Suceava, Editura Alexandria, 2014.
- Losurdo, Domenico, *Contraistoria liberalismului [Liberalism: A Counter-History]* [2005], trad. Alex Cistelean, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2016.
- Pasti, Vladimir, *România în tranziție [Romania During Transition]*, București, Editura Nemira, 1995.
- Pasti, Vladimir, *Noul capitalism românesc [The New Capitalism in Romania]*, Iași, Polirom, 2006.
- Royer, Clara, James, Petra (dir.), *Sans faucille ni marteau. Ruptures et retours dans les littératures européennes post-communistes*, Nouvelle poétique comparatiste/ New Comparative Poetics, Bruxelles – Bern – Berlin – Frankfurt am Main – New York – Oxford – Wien, 2013.
- Șirbu, Adrian T., Polgár, Alexandru (eds.), *Genealogii ale postcomunismului [Genealogies of Post-Communism]*, Cluj-Napoca, Editura Idea Design&Print, 2009.
- Tamás, G.M., *Postfascism și anticomunism [Post-Fascism and Anti-Communism]*, trad. Teodora Dumitru și Attila Szigeti, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2014.
- Țichindeleanu, Ovidiu, *Contracultură. Rudimente de filozofie critică [Counter-Culture. Basics of a Critical Philosophy]*, Cluj-Napoca, Editura Idea Design&Print, 2016.

Acknowledgement:

Lucrare realizată în cadrul Proiectului Prezervarea și valorificarea patrimoniului literar românesc folosind soluții digitale inteligente pentru extragerea și sistematizarea de cunoștințe (INTELLIT), PNIII-P1-1.2-PCCDI-2017-0821/ Nr 54PCCDI/ 2018.

This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Research and Innovation, CCCDI – UEFISCDI, project number PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0821/ INTELLIT, within PNCDI III.

